

آیت الله رشاد در ششمین جلسه درس خارج فقه مهندسی ژنتیک مطرح کرد:

روش‌شناسی مهندسی فقه زیست‌فناوری / فصول بیستگانه‌ی فقه مهندسی ژنتیک.

اشاره:

آنچه پیش روی خوانندگان ارجمند قرار دارد، سلسله مباحثی است برگرفته از دروس خارج فقه آیت الله رشاد که تحت عنوان «فقه مهندسی ژنتیک و جنگ بیولوژیک» (فقه التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية)، هفت صبح روزهای زوج هفته، در مؤسسه آموزش عالی حوزوی امام رضای تهران ارائه می‌شود. این دروس بصورت برخط (آنلاین) از طریق شبکه اینترنتی Eshia (ایشیا/ مدرسه فقهات) قابل دریافت است. (روش اتصال به شبکه در پایگاه رسمی استاد، توضیح داده شده است)

ضمناً صوت و متن دروس نیز در پایگاه رسمی آیت الله رشاد، پایگاه رسمی حوزه امام رضا (ع)، کانال آیت الله رشاد و کانال حوزه علمیه استان تهران، در شبکه‌های ایتا، سروش و بله، برای استفاده فضلا و طلاب عزیز متناوباً بارگذاری می‌شود.

بسم الله الرحمن الرحيم

ساختاربندی باید آن‌سان باشد که مباحث دانش از انسجام درونی و تمایز برونی برخوردار گردد.

در جلسه گذشته راجع به «منطق تفریع فروع و تفصیل مسائل فقه مهندسی ژنتیک» بحث کردیم. در این جلسه می‌خواهیم درباره ساختار فقه زیست‌فناوری بحث کنیم. یکی از مسائل مهم هر علمی، از جمله دانش فقه قلمداد می‌شود ساختار و هندسه علم است، ساختاردهی دانش نو یا بخش جدیدی از دانش موجود به جهت بی‌پیشینگی، بطور مضاعف ضرور و لازم و در عین حال بسیار دشوار و حوصله‌سوز است.

ساختاربندی باید آن‌سان باشد که مباحث و مسائل یک دانش از سویی دارای انسجام درونی گردد و از دیگر سو از تمایز برونی برخوردار باشد؛ چنین مساله ای نیازمند منطق مناسبی است. درحقیقت، این مسئله از فروع و شاخه‌های مسئله معروف «مناطق وحدت و تمایز علم»، قلمداد می‌شود. و بر اساس آن و طبق نظریه مختار در آن مساله، باید روش‌شناسی‌ای را ارائه کرد تا انبوه مسائلی که در یک علم یا در بخش مهمی از یک علم قابل طرح است، صورت‌بندی شود.

سه عنصر مهم دخیل در مهندسی مباحث فقه زیست‌فناوری:

ما اینجا درصدد بحث تفصیلی در این باره نیستیم، در جای خود (در دروس فلسفه اصول) به این مبحث به تفصیل پرداخته ایم. این جا می خواهیم فقط به اجمال چارچوبی را ارائه کنیم تا فروع فقهیه ای که ذیل عنوان فقه زیست فناوری قابل طرح است را بتوانیم دسته بندی و طبقه بندی کنیم.

چارچوب صورت بندی و ساختاردهی فروع فقهیه مهندسی ژنتیک را باید بر اساس سه نکته مشخص کرد. این سه نکته عبارتند از:

یک. معیارهای ساختار مطلوب علم. رعایت این نکته مهم ترین نکته در ساماندهی مباحث علوم و بخش های دانش است. این نکته را در بخش مباحث مقدماتی فقه السیاسه به تفصیل بررسی کردیم.

دو. ابعاد و عرصه های متأثر از نهضت علمی زیست فناوری. این مطلب را در جلسه سوم سلسله دروس بررسی کردیم.

سه. منطق تفریع فروع و تفصیل مباحث فقه زیست فناوری، که آن را در جلسه گذشته بررسی کردیم. در جلسه گذشته منطق تفریع فروع و اینکه به چه نحوی می شود فروع فقهیه مربوط به فقه بیوتکنولوژی را استخراج کرد را بیان کردیم.

به نظر می رسد باید بر اساس این سه مطلبی که عرض شد به ساختار بندی و صورت بندی مباحث فقه بیوتکنولوژی پردازیم. اول اینکه: در طراحی ساختار فقه مهندسی ژنتیک، باید به اصول دوازده گانه ای که برای ساختار بندی یک علم باید مورد توجه قرار بگیرد توجه داشته باشیم. امروز فهرست آن اصول دوازده گانه را صرفاً بازخواهم گفت. دوم اینکه عرصه ها و ابعاد حیات بشر معاصر در زمینه های معرفتی و معیشتی که با مباحث و مقوله مهندسی ژنتیک درگیر است باید در نظر گرفته شود باید در تنظیم، دسته بندی و طبقه بندی فروع به این عرصه ها توجه شود. چنانکه به مطلب سومی که جلسه پیش از آن بحث کردیم یعنی منطق تفریع فروع هم باید توجه شود.

به نظر می رسد باید بر اساس این سه مطلبی که عرض شد به ساختار بندی و صورت بندی مباحث فقه بیوتکنولوژی پردازیم. اول اینکه: در طراحی ساختار فقه مهندسی ژنتیک، باید به اصول دوازده گانه ای که برای ساختار بندی یک علم باید مورد توجه قرار بگیرد توجه داشته باشیم. امروز فهرست آن اصول دوازده گانه را صرفاً بازخواهم گفت. دوم اینکه عرصه ها و ابعاد حیات بشر معاصر در زمینه های معرفتی و معیشتی که با مباحث و مقوله مهندسی ژنتیک درگیر است باید در نظر گرفته شود باید در تنظیم، دسته بندی

و طبقه‌بندی فروع به این عرصه‌ها توجه شود. چنانکه به مطلب سومی که جلسه پیش از آن بحث کردیم یعنی منطق تفریع فروع هم باید توجه شود.

تا اینجا هم ذکر و ذکر ما و دوستان عزیزی که در این جلسات بحثی الآن حضور پیدا می‌کنند یا مخاطب این دروس از طریق استفاده از صورت صوتی یا کتبی هستند به این جهات توجه داشته باشند. ما باید مباحث فروع فقهی فقه مهندسی ژنتیک را به لحاظ اینها فصل بندی کنیم.

معیارهای ساختار برتر برای مهندسی علوم:

دوستان عزیزی که در دروس ما در فقه السیاسه حضور داشتند مستحضرنند در بخش مبادی فقه السیاسه به تفصیل راجع به منطق و معیارهای مهندسی علوم بحث کردیم. - از دوازده معیار برای ساختار مطلوب و برتر هر علمی سخن گفتیم. گرچه آن اصول دوازده گانه، اصول عامه ساختار بندی یک علم می شوند. اما عمده آن اصول، باید کمابیش در ساختار بندی بخش‌های مهم یک علم نیز باید مراعات شود.

به نظر ما مهمترین معیارهای ساختار برتر برای علوم عبارتند از دوازده مطلب زیر:

۱. ساختار می بایست تمامی کلیات ابواب علوم و مسائل آن را در بر بگیرد.
۲. ساختار می بایست بگونه ای باشد که مسائل و گزاره های خارج از آن علم امکان ورود نداشته باشد و از حشو و زائد تهی باشد.
۳. مسائلی که علم از آن تشکیل می شود (و یکی از پنج مؤلفه علم بشمار است) باید با تمامی مؤلفه‌های دیگر سازگار بوده و از انسجام لازم برخوردار باشد. این مؤلفه‌ها عبارتند از: مبادی نظری علم، موضوع علم، غایت علم، روش علم.
۴. ساختار باید از جهت سیر مباحث از ترتیب منطقی برخوردار باشد. ترتیب منطقی آنگاه که مباحث پسینی مبتنی بر مباحث پیشینی باشند امکان پذیر می شود.

به عبارت دیگر: مباحث و بخش‌های هر دانش دارای دو وضعیت پیوستاری‌اند: «پیوستار عرضی - افقی» که دسته‌بندی مطالب را به لحاظ عرضی تامین می‌کند، و «پیوستار طولی - عمودی» که طبقه‌بندی مطالب را به لحاظ طولی تامین می‌کند. ساختار علم باید حاوی هر دو پیوستار باشد. و از جهت ارتباط میان مسائل از هر دو جهت، یعنی: رابطه‌ی عرضی هر یک از مسائل با مسائل دیگر از یک سو، و رابطه طولی هر یک از مسائل با دیگر مسائل تامین گردد.

۵. کلیه مباحث ذیل هر بابی از ابواب باید باهم پیوند منطقی داشته باشند، ضمن آنکه مرز میان هر یک از مباحث با دیگری نیز باید مشخص باشد.
۶. ساختار نقش سازنده و روشنی را در دستیابی به غرض علم ایفاء می کند (که پنجمین مؤلفه رکنی علم است) ساختار باید به تحقق غایت علم مدد برساند. باید این چنین نیز باشد. مثلاً غایت فقه بر اساس دیدگاه حضرت امام خمینی (ره) عبارت است از: «برپایی حکومت اسلامی و استقرار آن و نیز اداره تمامی شوون حیاتی انسان»، پس ساختار فقه باید با ساختار عملی حکومت سازگار و برای تطبیق بر ارکان حکومت مناسب باشد.
۷. باید مباحثی که ذیل هر عنوان از عناوین (به عنوان بابی از ابواب مثلاً فقه) مطرح می شود متناسب با اغراض و مقاصد همان باب باشد و بتواند غرض آن باب را تامین کند.
۸. مباحث هر بخش و باب باید در حد امکان به صورت جامع و دقیق مطرح و تنظیم گردد که مخاطب دانش را از تکرار بی نیاز سازد.
۹. ملاک تقسیم قضایای علوم و ترتیب ابواب و تصنیف آن تا جایی که ممکن و میسر است باید یکسان باشد. یعنی بخش بندی و باب بندی در سراسر دانش باید با معیار واحد صورت بندد.
۱۰. با توجه به تطور و تکامل علوم، و تولید مسائل جدید و توسعه ی پیوسته آن، ساختار می بایست از ظرفیت و گنجایش پذیرش مباحث جدید برخوردار باشد.
- کما این که هم اکنون ما فروع فقهی فراوان و انباشته ای ذیل عنوان مسائل مستحدثه و مشابه آن داریم، که احياناً در قالب رساله های مستقلی تدوین شده است ولی بر اساس تبویب موجود نمی توان آنها را در ابواب فقه جای داد؛ و این در حالی است که به نظر ما حجم آنچه که فقه موجود بدان نپرداخته (که تولیدشود) با حجم کنونی فقه برابری می کند.
۱۱. ساختار دانش های عملی مانند فقه، می بایست کاربردی بوده و قابل اجرا در ساحات زندگی باشد.
۱۲. ساختار دور از پیچیدگی و ابهام باشد. بلکه باید در حدی ساده و قابل درک برای فراگیران و محصلان سطوح مقدماتی رشته علمی مربوط نیز باشد.

ابعاد و عرصه های متاثر از نهضت زیست فناوری، ستون فقرات فقه آن را تشکیل می دهند:

در جلسات گذشته این سلسله دروس عرض کردیم ابعاد و عرصه های گوناگون معرفت و معیشت بشر معاصر را تحت تاثیر قرار داده، که این ابعاد و عرصه ها در تنظیم مباحث و تبویب مطالب این فقه باید لحاظ

گردد. گفتیم امروز پانزده عرصه در پیوند وثیق و وسیع با مهندسی ژنتیک قرار گرفته اند. نه تنها آن پانزده عرصه باید در صورت بندی مباحث فقه مهندسی ژنتیک مورد توجه باشند. بلکه استخوان بندی مباحث، ابواب این فقه که آن را خواهیم آورد، باید مبتنی بر این پانزده عرصه باشد. در واقع فصول عمده فقه زیست فناوری بر اساس این پانزده عرصه تنظیم می شود. عرض می کنیم: فصلی خواهیم داشت به نام « احکام زیست فناوری در حوزه علم و دانش»، فصلی خواهیم داشت به نام « احکام زیست فناوری در حوزه معرفت و شناخت»، فصلی خواهیم داشت به نام « احکام زیست فناوری در حوزه اخلاق»، فصلی خواهیم داشت به نام « احکام زیست فناوری حوزه اقتصاد و تجارت» و تا آخر فصولی که در بحث ابعاد و عرصه های مرتبط با مهندسی ژنتیک ذکر شد.

بنابراین ضمن رعایت دوازده معیاری که برای صورت بندی و ساختار بندی هر علم یا بخش مهمی از هر علم باید مورد توجه باشد، در خصوص فقه مهندسی ژنتیک، باید این پانزده عرصه که برشمردیم و نیز عرصه هایی که به آنها اشاره نکردیم یا پس از این پدید خواهند آمد، و ممکن است مهندسی ژنتیک با آن درگیر شود، همه را در نظر بگیریم، بلکه چنان که عرض شد این فصول پانزده گانه به عنوان محورهای اصلی مباحث فقهی محض این قسم از فقه لحاظ شود.

منطق تفریع فروع و تفصیل مسائل، رکن دیگر تعیین هندسه فقه زیست فناوری است:

جهت سومی که در تنظیم مباحث فقه مهندسی ژنتیک و احکام زیست فناوری و صورت بندی ابواب این فقه دخیل است، توجه به امری است که ما در بحث قبل آن را طرح کردیم، و آن عبارت بود از منطق تفریع فروع و تفصیل مسائل فقه زیست فناوری. گفتیم هفت جهت و نکته را در مقام تفریع فروع این بخش عمده ی فقهی باید در نظر گرفت. که یکی از این هفت نکته، مسئله ابعاد و عرصه هایی بود که مهندسی ژنتیک با آنها درگیر است. گفتیم اولین ملاحظه و وجهی که در تفریع فروع باید مورد توجه قرار گیرد، همین عرصه ها و ابعادی است که مهندسی ژنتیک الان با آنها درگیر است یا عرصه ها و ابعادی که بعد از این ظهور خواهد کرد. گفتیم در ساختار بندی دانش فقه مهندسی ژنتیک، این جهت به مثابه ستون فقرات باید لحاظ شود، علاوه بر در نظر گرفتن پانزده عرصه، فروع این عرصه ها را هم باید لحاظ می کنیم. مثلاً در زیست فناوری در موضوع زراعت و به اصطلاح مهندسی ژنتیک زراعی (و به تعبیر دقیق تر مزروعات)، می توانیم شاخه های مهندسی زراعی دارد به عنوان لایه دوم در نظر بگیریم. اگر بایی باز می کنیم به عنوان احکام مهندسی ژنتیک در حوزه زراعت، جهات مختلف شاخه ها و شعبی که ذیل این قلمرو قابل فرض

هستند نیز در نظر گرفته شود. تعامل ما با خاک، تعامل ما با هسته و حبه، تعامل ما با شجر و نبات. همچنین گونه‌هاب مزروعات را می‌توانیم به عنوان شعبه‌ها و شاخه‌های این فصل لحاظ کنیم. به این ترتیب، هر فصل و باب را به اقسام و ابواب کوچک‌تر تقسیم کنیم و فروع مرتبط هر یک را ذیل آن قسم قرار دهیم. بر اساس این ملاک هر عرصه‌ای دارای اقسامی می‌شود. و احياناً ذیل هر قسمی باز اقسام جزئی‌تر می‌تواند قرار گیرد و بدین سان قسمت فقه مهندسی ژنتیک زراعی از نظر عرضی/افقی دسته‌بندی و بلحاظ طولی/عمودی دسته‌بندی طبقه‌بندی صورت‌بندی شود. مثلاً در جهت دیگری که در (چنان که قبلاً نیز اشاره شد) ملاحظه انواع فعل و انفعالاتی است که از سوی زیست‌شناس در حوزه کشاورزی و زراعی صورت می‌گیرد. این امر نیز بسیار بسیار در تفریع فروع و تفصیل مسائل فقه زیست فناوری دخیل است؛ و قهراً در ساماندهی مباحث و تبویب ابواب فقه مهندسی زیستی باید در نظر گرفت شود. لهذا در ذیل ابواب مربوط به زراعت و در ذیل هر قسمی از هر باب، می‌توانیم بر اساس نوع تصرفات و تعدیلاتی که اعمال می‌کنیم، فروع را دسته‌بندی کنیم.

در جلسه گذشته، به تفصیل این قسمت را توضیح دادیم. چون حدود تصرفاتی که می‌کنیم یکسان و یک سطح نیست. از تصرفات ساده آغاز و تا تصرفات پیچیده و پیچیده‌تر و تا جایی که ظاهراً خلق نوعی از آن شیء می‌شود، امتداد پیدا می‌کند. مثلاً در فراوری سلول‌های بنیادین انسانی یا حیوانی. تصرفات گوناگون صورت می‌گیرد که هر گونه‌ای مسائل مختلفی را پیش روی فقیه قرار می‌دهد.. بدین سان انواع تصرفات هم بدنه ساختار هر باب را می‌تواند تشکیل دهد. همینطور سایر جهات و ملاحظات که در درس قبلی یعنی منطق تفریع فروع در فقه مهندسی ژنتیک بیان شد و تکرار نمی‌کنیم.

خلاصه این که:

با لحاظ: ۱. انواع اشیاء همعرض و موازی‌ای (مثلاً انسان، حیوان، درخت و گیاه) که مصب فرایندهای زیست فناورانه اند؛ ۲. اقسام طولی (اجزاء و زیرمجموعه‌های) هر کدام از این اشیاء؛ ۳. انواع تصرفات و تعدیلات (فعل و انفعالاتی که بر اثر طی فرایندهای زیست فناورانه توسط انسان بر انواع و اقسام اشیاء اعمال می‌شود) ۴. انواع فراورده‌هایی که از طی فرایندهای زیست فناورانه فراچنگ می‌آید؛ ۵. مواهب و مضرات قطعی‌ای که بر این فعل و انفعالات نسبت به مصب تصرفات اولاً، نیز نسبت به متصرف ثانیاً و نیز نسبت به غیر ثالثاً مترتب می‌شود؛ ۶. ضرر و اضرار احتمالی که گمان می‌رود بر اثر طی فرایندهای زیست

فناورانه به سه طرف مزبور وارد شود؛ می‌توان دسته‌بندی و ترتیب عرضی و طبقه‌بندی و ترتیب طولی مباحث و مسائل فقه زیست‌فناوری را مشخص کرد.

البته به اضافه‌ی این نکات و جهات، باید آن دسته از «معیارهای دوازده گانه» ساختار مطلوب علوم را نیز که ممکن و لازم است در این حوزه فقهی رعایت شود مراعات کرد.

جایگاه مباحث «پیشا فقهی»، «فرافقهی» و «پسافقهی» در ساختار بخش‌های نوپیدای فقه :

تاکید می‌کنیم: این نکات و جهات برای ساماندهی فصول فقهی (فقهی محض و به معنی فقه اصغر) این قسم از فقه را مشخص می‌دارد، اما برخی مباحث نیز هست که هرچند مطالب فقهی مصطلح قلمداد نشوند باید قبل از ورود به این فصول (به عنوان قواعد و پایه‌های نظری، اخلاقی و فقهی کلی حاکم) مطرح کرد که هر یک از آنها نیز مقصد یا فصلی را تشکیل می‌دهند که شایسته است اکنون مختصری نیز راجع به آنها توضیح دهیم. در حقیقت هیكله و شاکله فقه زیست‌فناوری از مجموعه‌این مقاصد و فصول صورت نهایی و کمالی می‌بندد.

اگر بر اساس معیارهای دوازده گانه‌ای که در تبویب و ساختار بندی هر علم باید مدنظر باشد، نیز و علی الحساب، بر اساس پانزده عرصه‌ای که امروزه مهندسی ژنتیک به آن‌ها درگیر هست و بر اساس شاخه‌های هر یک از این پانزده عرصه، آمديم فقه مهندسی ژنتیک را تبویب و ترتیب عرضی و تنظیم و طبقه‌بندی طولی کردیم، پاره‌ای از مباحث لازم هست که ولو حتی رأساً و مباشرةً مباحث فقهی قلمداد نشوند و بسا بعضی از آنها از جمله مباحث «پیشا فقهی» هستند، بعضی از آنها بسا مباحثی از نوع «فرافقهی» یا حتی «پسافقهی» به تعبیر ما قلمداد شوند هم باید. در چنین فقه‌های نوپیدایی به بحث و بررسی گذاشته شوند. گرچه ما در کلان ساختاردهی و ساختار بندی فقه هم بر همین عقیده‌ایم. در مباحث فقه السیاسه، دوستانی که در خدمتشان بوده‌ایم و الان حضور ذهن دارند، می‌دانند به تفصیل وارد این مباحث شدیم. عرض می‌کنم این مباحث چه مباحثی است. معتقدیم فقه، فقط همان فروع نیستند. هرچند اطلاق فقه به معنای اخص به فروع فقهیه محض چنان که متعارف است صحیح است. اما به نظر می‌رسد باید فقه را وسیع‌تر دید. چنان که گذشتگان و سلف صالح در این رویه بوده‌اند، بهتر است ما از این رویه سلف غفلت نکنیم. فقه‌های ما در گذشته، گاهی مبادی و مبانی عقیدتی را در سرآغاز کتب فقهی خود مورد بحث اجمالی قرار می‌دادند. حتی بعضی رساله‌های عملیه در بین متأخرین این چنین تنظیم شده است. پاره‌ای از عقاید را اول

می آورند، بعد احکام فرعی را بیان می کردند. این مبنای درستی بوده است. الان نمی خواهم بگویم باید بین کلام و فقه در آمیخت. چنین قصد و پیشنهادی ندارم.

منطق علمی اقتضا می کند علوم را از هم تفکیک کنیم. ولی جا دارد در سرآغاز کتبی که در زمینه یک علم نوشته می شود آن اصولی که مباحث اصلی آن علم بر آنها مبتنی است مورد بحث اجمالی قرار گیرد. مخصوصاً در مباحث جدیدی که نیازمند ایجاد زیر ساخت است و باید پیش فرض های آراء ی که بعداً در قالب آراء فرعی فقهی مطرح خواهیم کرد، مورد اشاره قرار دهیم.

مبادی نظری (فلسفی - کلامی) مهندسی ژنتیک، فصل اول فقه زیست فناوری:

با توجه نکاتی که عرض شد: باید در اول کار فصلی به عنوان «مبادی نظری فقه مهندسی ژنتیک» باز کنیم. ما در طول مباحث فقهی به آن مبادی نظری تمسک خواهیم کرد. به نظر ما یک مقصد یا یک فصل با این عنوان باید قبل هر چیز در ساختار فقه مهندسی ژنتیک گنجانده شود.

مقصد یا فصل دومی که من پیشنهاد می کنم و به نظر می رسد لازم است در ساختار این حوزه فقهی لحاظ شود «قواعد اخلاقی» حاکم بر فقه زیست فناوری است. هم این معرفت نوظهور بشدت با مسائل اخلاقی فراوان مواجه است، هم در جهان این وجه بسیار مورد بحث است. در دنیا بیش از آنکه به جنبه های حقوقی زیست فناوری اهتمام کنند، بی آنکه به فقه مهندسی ژنتیک توجه داشته باشند که در غیر از جهان اسلام چیزی به نام فقه وجود ندارد و البته احیاناً بین یهود فقه هست، غالباً به اخلاق مهندسی ژنتیک می پردازند. از این زاویه به این فعل بشری و این پدیده می پردازند و توجه دارند. در نتیجه زمانی که شما یک بحث مبسوطی در فقه مهندسی ژنتیک ارائه می کنید، نمی توانید به این بخش که مسئله بشر امروز است و از مسائل و مباحث معرفتی متفکران و اندیشمندان، متقفین و فرهیختگان، حقوق دانان و سیاستمداران قلمداد می شود بی تفاوت باشید. در نتیجه پیشنهاد می کنم باب و فصل دیگری هم در ساختار فقه زیست فناوری به این عنوان اضافه شود.

مقصد یا فصل سومی که بجاست قبل از پرداختن به مباحث فقهی محض در این قلمرو نوگشوده بطور گذرا بدان پرداخته شود، «قواعد اصولیه پر کاربرد» در پاسخگویی به فروع فقهیه مطرح در مهندسی ژنتیک است. گرچه نمی توان اصول فقه را تجزیه کرد و گفت این اصول در بخشی از فقه کاربرد دارد در بخش های دیگر کاربرد ندارد. اما می توان گفت کدام یک از قواعد اصولیه در کدام بخش از فقه، بیشترین

کاربرد را دارد. اگر چنین مطلبی صحیح باشد، جا دارد اشاره‌ای کنیم به آن دسته از قواعد اصولیه‌ای که کاربرد بیشتری در استنباط فروع فقهیه فقه مهندسی ژنتیک دارد. با این تدبیر بسا بتوان پاره‌ای قواعد فاقد پیشینه و جدید و غیر مطرح در دانش اصول را که مقتضای این قسم فقهی جدید است در این فصل طرح و تبیین کرد.

مرور اجمالی بر قواعد فقهیه پر کاربرد در فقه زیست فناوری، بمثابة فصل چهارم

مقصد یا فصل چهارمی که پیشنهاد می‌کنیم، لااقل در حد اشاره به آن، بحث از قواعد فقهیه پر کاربرد است. ما قواعد فقهیه را به اشکال مختلف طبقه‌بندی می‌کنیم. قواعد فقهیه را براساس معیارها و ملاک‌های متفاوتی طبقه‌بندی می‌کنیم و در جای خودش بنده در بتفصیل این باره بحث کرده‌ام. ما می‌توانیم قواعد فقهیه را بر اساس هفت مبنا و الگو طبقه‌بندی کنیم. یکی از آن‌ها، طبقه‌بندی قواعد بر حسب گستره قلمرو کاربریست آنها به قواعد: «قواعد شامله» و «قواعد عامه» و «قواعد مختصه» و «قواعد اختصاصی» است. بعضی از قواعد تنها به یک باب اختصاص دارند و در ابواب دیگر مطرح نمی‌شوند. مثلاً «قاعده لا تعدا» به باب الصلاه مربوط می‌شود. ولی بعضی از قواعد اینگونه نیستند. قواعد عامه و شامله هستند. مثلاً اگر قاعده لا ضرر را یک قاعده فقهیه قلمداد کنیم، از این دسته است. قاعده لا حرج از این دسته است. احیاناً قاعده‌ی اضرار یا ضرر و اضرار محتمل از این دسته است. پاره‌ای از قواعد یا اختصاص به باب خاصی دارند یا در باب خاصی کاربرد بیشتری دارند. منظورم این قسم اخیر است. پاره‌ای از قواعد فقهیه بیشترین کاربرد را در مباحث فقه مهندسی ژنتیک خواهد داشت. در مقام استنباط مربوط به فروع فقهیه این بخش از فقه، به آن قواعد بیشتر تمسک کرده و از آن قواعد، احکام را اصطیاد خواهیم کرد. در نتیجه خوب است ما به مثابه یک مقصد یا فصل مستقل به آنها به صورت علمی‌پردازیم. به این ترتیب، فصل چهارم می‌شود قواعد فقهیه مرتبطه. قواعد فقهیه‌ای که ارتباط وثیق و احیاناً کاربرد وسیعی در فقه مهندسی ژنتیک دارد.

فصول بیستگانه‌ی فقه زیست فناوری

به این ترتیب ابواب فقه مهندسی ژنتیک با چهار فصل و باب «مبادی نظری مرتبط با مهندسی ژنتیک»، «قواعد اصولیه پر کاربرد مرتبط با مهندسی ژنتیک»، «قواعد اخلاقیه مرتبط با مهندسی ژنتیک»، و «قواعد فقهیه پر کاربرد و مرتبط با مهندسی ژنتیک» آغاز می‌شود. سپس با پانزده عرصه‌ای که گفتیم هر یک می‌تواند موضوع یکی از ابواب و فصول قلمداد شود، نوزده باب و فصل را تشکیل خواهد داد. و نیز فصلی که به عنوان ملاحق در آخر افزوده می‌شود، به نظر ما یک باب پایانی در ساختار فقه مهندسی ژنتیک - و

حتی در کل فقه و هر یک از ابواب عمده فقه - جا دارد به طور کلی مورد توجه و بحث قرار گیرد و احیاناً اگر توفیق حاصل شد در پایان این قسم از فقه نیز به آن خواهیم پرداخت. آن مطالب و مباحثی است که می تواند به مثابه متمم به فقه مهندسی ژنتیک ملحق شود. ان شاء الله الهادی الموفق.

به این ترتیب در حال حاضر ما مباحث مربوط فقه مهندسی ژنتیک را در بیست باب می توانیم ببندیم. البته چنان که عرض شد، هرگز ساختار یک علم بسته نمی شود و همچنان باید قابلیت توسعه داشته باشد. خصوصاً در موضوعات جدیدی مثل مسئله فقه مهندسی ژنتیک که آن موضوع، مسئله و مقوله پیوسته در حال فتح عرصه های جدید است. مهندسی ژنتیک دارد عرصه های جدیدی را در حیات انسان فتح می کند. هر عرصه ای که فتح و کشف شود، به مثابه موضوع برای فقه مهندسی ژنتیک تلقی خواهد شد و بابی بر ابواب فقه مهندسی ژنتیک خواهد افزود. اینجا ما با لحاظ وضع موجود و با توجه به این جهت که بناست یک دوره اجمالی به مباحث فقه مهندسی ژنتیک پردازیم و نمی خواهیم به تفصیل وارد شویم، این بیست باب را به بحث می نهیم. مجموعه عنوانهای به ترتیب زیر خواهد بود:

فعلى ما مرّ: قد تُنسَق فقه التكنولوجيا الحيويّة في عدّة فصول كالتّالي:

الفصل الأوّل: فى المبادئ/القواعد النظرية المرتبطة بفقه التكنولوجيا الحيويّة .

الفصل الثانى: فى القواعد الأخلاقيّة المرتبطة بفقه التكنولوجيا الحيويّة .

الفصل الثالث: فى القواعد الأصوليّة المرتبطة بفقه التكنولوجيا الحيويّة و و كثيرة الإستعمال فيها

الفصل الرَّابع: فى القواعد الفقهيّة المرتبطة بفقه التكنولوجيا الحيويّة (ما كان من القواعد كثير الإستعمال فى هذا الحقل) .

الفصل الخامس: فى مسائل المجالات العلميّة .

الفصل السّادس: فى مسائل المجالات المعرفيّة .

الفصل السّابع: فى مسائل المجالات العقديّة .

الفصل الثّامن: فى مسائل المجالات الأخلاقيّة و القيميّة .

الفصل التاسع: فی مسائل المجالات القضائیة و الجزائیة .

الفصل العاشر: فی مسائل المجالات الإجتماعیة و الثقافیة .

الفصل الحادی عشر: فی مسائل المجالات الصحیة و الطبیة .

الفصل الثانی عشر: فی مسائل المجالات الصيدلانیة و الدوائیة .

الفصل الثالث عشر: فی مسائل المجالات الزراعیة .

الفصل الرابع عشر: فی مسائل المجالات الغذائیة .

الفصل الخامس عشر: فی مسائل المجالات البیئیة .

الفصل السادس عشر: فی مسائل المجالات الصناعیة .

الفصل السابع عشر: فی مسائل المجالات الإقتصادیة و التجاریة .

الفصل الثامن عشر: فی مسائل المجالات الأمیئة .

الفصل التاسع عشر: فی مسائل المجالات العسکریة و العدائیة .

الفصل العشرون: فی الملاحق .

خاتمة: فی مصطلحات فقه التكنولوجيا الحيویة .

ادامه دروس فقه زیست فناوری در ماه رمضان

روز اول هم عرض کردیم در واقع با لحاظ شرایط کرونایی، نخواستیم ادامه مباحث فقهی و اصولی که در طول هفته و سال داشتیم بحث کنیم. می خواهیم از این شرایط مساعد اجتماعی استفاده کنیم و تا پایان سال بحث مرتبط با این پدیده را مطرح کنیم. این را هم عرض کنم، هم کسانی که از طریق گوشی ها و از شبکه اینترنتی Eshia برای حضور در جلسه مجازی درس استفاده می کنند و هم دوستانی که در رسانه ها و احیاناً کانال ها صورت صوتی این بحث را دنبال می کنند، و هم فضلا و دوستانی که صورت کتبی این مباحث را در کانالها و رسانه های مکتوب و خبرگزاری ها دنبال می کنند، عرض می کنم به فضل الهی و به اذن و

عنایت الهی بنا داریم ماه مبارک رمضان درس را تعطیل نکنیم. بحث فقه مهندسی ژنتیک را همچنان در روزهای زوج هفته در ماه مبارک رمضان ان شاء الله ادامه خواهیم داد. کما اینکه اگر خدای متعال همچنان توفیق نصیب ما بفرماید، بعد از ماه رمضان هم این مباحث را ادامه می دهیم تا بتوانیم مباحث را به یک نقطه به اصطلاح نقطه سرخط برسانیم و مباحث این حوزه موضوعی جدیدی که آغاز کرده ایم ناتمام و ناقص نماند. سال بعد ما به فقه السیاسه و نیز فقه القضا و خارج اصول و نیز خارج فلسفه اصول که طی سنوات مشغول بودیم باز خواهیم گشت. لهذا بنا داریم هرچند فشرده و گذرا و مروری، مجموعه مباحث عمده ای که در فقه مهندسی ژنتیک قابل طرح هست را در همین سلسله دروس تا پایان سال تحصیلی یا احیاناً بعد از سال تحصیلی حسب زمان بندی حوزه ها و شاید احیاناً مدتی از تابستان این بحث را ادامه می دهیم. تا ان شاء الله این بحث کامل شود. پس ماه رمضان ساعت هفت تا هشت صبح درس ما تعطیل نخواهد بود.

وصل الله علی محمد و آله الطیبین الطاهرین.